

پایگاه اطلاعات علمی ایران

دانشکده الهیات و معارف اسلامی شهید مطهری

فقه و مبانی حقوق اسلامی

پایان نامه جهت اخذ مدرک کارشناسی ارشد

عنوان:

بررسی سن مسئولیت کیفری در فقه و حقوق موضوعه

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر عباسعلی سلطانی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر حسین ناصری مقدم

نگارش

سیده مریم عطار شهرکی

تابستان ۹۰

تقدیم به

آستان پرمهر حضرت ثامن الحجج

علی بن موسی الرضا (ع)

سنگر خدایی را به جامی آورم که مرالایق داشتن نعمتهای بی شمارش دانست و وجود کرانهای

پدر و مادرم را رونق زندگی قرار داد.

باساس از

استاد کرامت‌مقدم جناب آقای دکتر سلطانی، به خاطر راهنمایی‌های ارزنده‌شان و همه درسهای خوبی

که به من آموختند

و

استاد مشاورم جناب آقای دکتر ناصری که دلسوزانه حمایت کردند

و

را، نمودهای ارزنده و زحمات بی دریغ این دو بزرگوار باعث به ثمر نشستن این پژوهش شد

و

با تقدیر و تشکر و آرزوی توفیق برای کلیه دوستانی که مراد انجام این مهم‌یاری نمودند.

بسمه تعالی

مشخصات پایان نامه تحصیلی دانشجویان

دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان پایان نامه: بررسی سن مسئولیت کیفری در فقه و حقوق موضوعه

نویسنده: سیده مریم عطار شهرکی

نام استاد راهنما: دکتر عباسعلی سلطانی

نام استاد مشاور: دکتر حسین ناصری مقدم

دانشکده: الهیات و معارف اسلامی

گروه: فقه و مبانی حقوق اسلامی

رشته تحصیلی: الهیات

تاریخ تصویب: ۱۳۸۸/۰۸/۲۶

تاریخ دفاع: ۱۳۹۰/۴/۷

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد

دکتری

تعداد صفحات: ۱۵۰

چکیده پایان نامه :

سن مسئولیت کیفری (سنی که بتوان فرد را واجد مسئولیت کیفری تام دانست و او را در صورت ارتکاب جرم، مجازات نمود) یکی از مسائل مهم حقوق جزا و از جمله مسائل زیر بنایی بسیاری از احکام جزایی می باشد که مورد نقد و اعتراض صاحب نظران حقوق قرار گرفته و مورد اختلاف بین فقهای بزرگ می باشد.

این پژوهش، ضمن توضیحاتی راجع به مسئولیت کیفری و شرایط تحقق آن، به بررسی اقسام سن مسئولیت کیفری (نسبی و تام) و مجازات و مسئولیت اطفال و نوجوانان در فقه امامیه و حقوق جزای کشور (قوانین قبل و بعد از انقلاب اسلامی) پرداخته است. همچنین، قانون مجازات فعلی کشور مورد انتقاد قرار گرفته و لایحه جدید قانون مجازات اسلامی در این زمینه بررسی شده است.

از این رو، می بایست قانونگذار مطابق با موازین شرعی و در نظر گرفتن شرایط اطفال، سنی را به عنوان حداقل سن عدم مسئولیت کیفری و سنی را نیز برای اعمال مسئولیت نسبی بر اطفال مرتکب جرم، متناسب با جرم ارتكابی، قوه و توانایی مجرم و قدرت تشخیص و تمیز او و آنچه را که صلاح و مصلحت اقتضا می کند تعیین نماید. همچنین، باید برای تعیین سن مسئولیت تام کیفری غیر از رسیدن به بلوغ جنسی، رسیدن به رشد فکری (جزایی) و یا احراز آن را در نظر بگیرد، زیرا برای مسئول دانستن شخص و اعمال مجازات تام بر او لازم است که شخص، ماهیت عمل ارتكابی و نتیجه آن را درک کند.

کلید واژه ها: ۱- مسئولیت کیفری؛ ۲- سن نسبی؛

امضای استاد راهنما:

۳- سن تام؛ ۴- بلوغ؛ ۵- رشد کیفری.

تاریخ:

فهرست مطالب

صفحه

مقدمه	۱
بیان مسئله	۲
پیشینه پژوهش	۳
پرسشهای پژوهش	۳
فرضیه های پژوهش	۴
ضرورت و اهداف پژوهش	۵
روش پژوهش	۶
ساختار پژوهش	۶
فصل اول – کلیات و مفاهیم	۹
مبحث اول – واژگان شناسی موضوع	۹
ا) سن	۹
ب) مسئولیت	۹
ب-۱- مسئولیت در قرآن	۱۰
ب-۲- اقسام مسئولیت	۱۲
ج) کیفر	۱۵
د) مسئولیت کیفری	۱۵
ه) سن مسئولیت کیفری	۱۷

- ۱۸ مبحث دوم- سیر تحولات تاریخی سن مسئولیت کیفری
- ۱۸..... گفتار اول- بررسی تحولات تاریخ سن مسئولیت کیفری در حقوق جزای ایران
- ۱۸..... ۱- دوره قبل از مشروطیت
- ۱۹ ۲- دوره بعد از مشروطیت
- ۲۰ گفتار دوم- بررسی تحولات تاریخی سن مسئولیت کیفری در حقوق جزای اروپا
- ۲۰ ۱- در قرون وسطی و تا قبل از انقلاب فرانسه
- ۲۱ ۲- بعد از انقلاب فرانسه
- ۲۲ مبحث سوم- شرایط تحقق مسئولیت کیفری
- ۲۳ گفتار اول- عناصر تشکیل دهنده جرم
- ۲۴ ۱- عنصر قانونی
- ۲۵ ۲- عنصر مادی
- ۲۶ ۳- عنصر معنوی
- ۲۸ گفتار دوم- اهلیت جزایی
- ۳۰ ۱- بلوغ
- ۳۱ ۲- عقل
- ۳۲ ۳- اختیار
- ۳۳ گفتار سوم- اسباب مانع مجازات
- ۳۳ ۱- معاذیر قانونی
- ۳۴ ۲- علل موجهه جرم
- ۳۵ ۳- علل رافع مسئولیت

فصل دوم- بررسی فقهی و حقوقی سن مسئولیت نسبی کیفری ۳۷

مبحث اول- بررسی سن مسئولیت نسبی کیفری در فقه ۴۱

گفتار اول- حدود ۴۱

۱- ارتکاب زنا ۴۲

۲- ارتکاب لواط ۴۳

۳- ارتکاب قذف ۴۵

۴- ارتکاب سرقت ۴۶

گفتار دوم- تعزیرات ۵۱

گفتار سوم- قصاص ۵۵

گفتار چهارم- دیات ۵۷

مبحث دوم- سن مسئولیت نسبی کیفری در حقوق ایران ۵۸

گفتار اول- سن مسئولیت نسبی کیفری در قوانین قبل از انقلاب اسلامی ۵۸

۱- قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۰۴ ۵۸

۲- قانون مربوط به تشکیل دادگاه اطفال بزهکار مصوب ۱۳۳۸ ۶۰

۳- قانون مجازات عمومی اصلاحی مصوب ۱۳۵۲ ۶۱

گفتار دوم- سن مسئولیت نسبی کیفری در قوانین بعد از انقلاب اسلامی ۶۳

۱- قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ ۶۳

۲- لایحه جدید قانون مجازات اسلامی ۶۵

فصل سوم- بررسی فقهی و حقوقی سن مسئولیت تام کیفری ۶۹

مبحث اول- سن مسئولیت تام کیفری در فقه ۷۰

- مبحث دوم- سن مسئولیت کیفری در حقوق ایران ۷۳
- گفتار اول- سن مسئولیت تام کیفری در قوانین قبل از انقلاب اسلامی ۷۳
- گفتار دوم- سن مسئولیت کیفری در قوانین بعد از انقلاب اسلامی ۷۴
- ۱- قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ ۷۴
- ۲- لایحه جدید قانون مجازات اسلامی ۷۹
- مبحث سوم- تعیین مفهوم بلوغ و رابطه آن با مسئولیت کیفری ۸۰
- گفتار اول- تعریف بلوغ ۸۰
- ۱- تعریف لغوی بلوغ ۸۰
- ۲- تعریف اصطلاحی بلوغ ۸۱
- گفتار دوم- بلوغ از دیدگاه قرآن ۸۱
- ۱- بلوغ حلم ۸۲
- ۲- بلوغ نکاح ۸۳
- ۳- بلوغ اشد ۸۵
- گفتار سوم- بلوغ از دیدگاه احادیث و روایات ۸۹
- ۱- روایات دسته اول: بلوغ جنسی ۸۹
- ۲- روایات دسته دوم: بلوغ سنی ۹۱
- گفتار چهارم- بلوغ از دیدگاه فقها ۹۵
- ۱- رویدن موی خشن بر زهار ۹۵
- ۲- احتلام ۹۹
- ۳- حیض و حمل ۱۰۱

۱۰۳	۴- سن بلوغ
۱۰۸	گفتار پنجم- اماره طبیعی یا تعبدی بودن سن بلوغ
۱۱۵	گفتار ششم- سن بلوغ و مسئولیت کیفری
۱۱۷	مبحث چهارم- تبیین مفهوم رشد و رابطه آن با مسئولیت کیفری
۱۱۷	گفتار اول- تعریف رشد
۱۱۷	۱- تعریف لغوی رشد
۱۱۸	۲- تعریف اصطلاحی رشد
۱۲۱	گفتار دوم- بلوغ و رابطه آن با رشد
۱۲۴	گفتار سوم- رشد جزایی از نگاه فقها
۱۲۸	گفتار چهارم- رشد جزایی در حقوق موضوعه
۱۲۹	گفتار پنجم- ادله احراز رشد در مسئولیت کیفری
۱۲۹	۱- دلیل نقلی
۱۳۰	۲- دلیل عقلی
۱۳۱	أ) تنقیح مناط و قیاس اولویت
۱۳۳	ب) سیره عقلا
۱۳۵	نتایج و دستاوردها
۱۳۹	پیشنهادها و راهکارها
۱۴۰	کتابنامه

مقدمه

بیان مسئله

پیشینه پژوهش

پرسشهای پژوهش

فرضیه‌های پژوهش

ضرورت و اهداف پژوهش

روش پژوهش

ساختار پژوهش

بیان مسئله

مسئولیت کیفری، مسئولیت ارتکاب جرمی از جرایم مصرح در قانون را گویند و شخص مسئول، به یکی از مجازاتهای مقرر در قانون خواهد رسید.

بنابراین، در اینجا منظور از مسئولیت، پذیرش بار و ضمانت کیفری و جزای عمل مجرمانه‌ای است که شخص انجام داده است؛ پس هرگاه مسئولیت نداشته باشد، کیفر و مجازات نیز نمی‌بیند.

نظام کیفری اسلام، براساس مبانی انسان شناختی خود، ضمن پذیرش تأثیر انواع جبرهای درونی و بیرونی در رفتار مجرمانه انسان، او را در ارتکاب جرم مجبور نمی‌داند و معتقد است که پس از شکل‌گیری عنصر تعقل در دوران بلوغ، آدمی به ترکیب کاملی در ساختار وجودی خود دست می‌یابد که او را به وجدان و آزادی و در نتیجه به تکلیف و مسئولیت می‌رساند. این مکتب، انسان بالغ، عاقل و مختار را موضوع مسئولیت کیفری می‌شناسد.

برای اینکه بتوان از نظر جزایی کسی را مسئول دانست، باید امکان انتساب جرم به وی وجود داشته باشد، که این امر مستلزم شرایطی است؛ از جمله اینکه فرد از نظر سن و رشد جسمانی و قوه تمییز، به حدی رسیده باشد که قادر به پیش‌بینی نتایج عمل مجرمانه خود و طلب آن باشد.

تعیین سن مسئولیت کیفری (یعنی تعیین سنی که پس از آن بتوان با فرد به عنوان یک انسان بزرگسال و کسی که دارای قوه درک و تمییز لازم است مواجه شد و در نتیجه او را دارای مسئولیت کیفری تام دانست و در صورت ارتکاب جرم مجازاتش نمود) یکی از مسائل مهم حقوق جزا می‌باشد.

پیشینه پژوهش

کتابی که در زمینه سن مسئولیت نوشته شده باشد، می‌توان کتاب «سن مسئولیت کیفری در حقوق جزای اسلامی و حقوق موضوعه» نوشته عبدالرضا اصغری را نام برد که در سال ۱۳۸۷ به چاپ رسیده است.

علاوه بر کتاب مذکور، پایان نامه‌هایی نیز در این مورد نوشته شده مانند:

پایان نامه کارشناسی ارشد «سن بلوغ و تأثیر صغر سن بر مسئولیت کیفری» که در سال ۱۳۷۴ در دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران نوشته شده که بیشتر به بررسی مسئله بلوغ و جرایم اطفال در حقوق موضوعه پرداخته است.

پایان نامه کارشناسی ارشد «سن مسئولیت کیفری در حقوق جزای ایران و فرانسه» در رشته حقوق جزا در دانشگاه امام صادق (ع) در سال ۱۳۸۱ نوشته شده که در اینجا نیز به بررسی مسئله بلوغ و رشد و بررسی تطبیقی سن مسئولیت در حقوق ایران و فرانسه و سایر کشورهای جهان پرداخته شده است.

از جمله مقالاتی که به این بحث پرداخته اند، مقاله «رشد جزایی» نوشته محسن رهامی و مقاله «مسئولیت کیفری اطفال با رویکردی به لایحه قانون مجازات اسلامی» نوشته حجت الله فتحی است.

پرسشهای پژوهش

- ۱- افراد اعم از دختر و پسر و زن و مرد از چه سنی دارای مسئولیت کیفری تام می‌باشند؟
- ۲- آیا سن بلوغ در عبادت را، لزوماً باید به همه اعمال حقوقی مانند معاملات، نکاح، طلاق و همچنین، مسئولیت کیفری تعمیم داد و در مورد همه آنها صادق و قابل اعتماد است؟

۳- آیا بلوغ شرعی، شرط کافی برای دارا بودن مسئولیت کیفری و اعمال مجازات است یا صرفاً شرطی لازم است و نیاز به شروط و قیود دیگری دارد؟

۴- آیا برای تعیین سن مسئولیت کیفری علاوه بر بلوغ شرعی، رسیدن به بلوغ فکری (عقلی) هم لازم است؟

۵- در صورت لزوم رسیدن به بلوغ فکری، آیا می‌توان سنی را برای رسیدن به بلوغ فکری تعیین کرد؟ و یا اینکه نظر پزشکی قانونی را می‌توان به عنوان معیاری برای تشخیص رسیدن به بلوغ فکری قرار داد و یا اینکه هیچ ملاک و معیاری برای تعیین سن بلوغ فکری وجود ندارد؟

فرضیه‌های پژوهش

۱- به نظر می‌رسد، بنابر تعهدات بین المللی، از جمله کنوانسیون حقوق کودک و میثاق حقوق مدنی و سیاسی که ایران هم به آنها پیوسته، بهترین سن برای دارا بودن مسئولیت کیفری تام برای افراد، اعم از دختر و پسر و زن و مرد، همان سن ۱۸ سالگی باشد.

۲- حد بلوغ در اطفال همانگونه که نسبت به جنسیت یکسان نیست، نسبت به امور مختلف، از جمله عبادات، معاملات، حدود و غیره یکسان نمی‌باشد، مثلاً: در امور و مسائل عبادی، سن بلوغ شرط است، اما در مسئله ازدواج ۱۳ سال، برای شرکت در انتخابات ۱۶ سال تمام و برای تصرف در امور مالی قبل از ۱۸ سال، اثبات رشد نیاز به حکم قضایی دارد.

۳- بلوغ شرعی شرط لازم برای تعیین سن مسئولیت کیفری است اما شرط کافی نیست و احراز شروط و قیود دیگری نیز لازم است که یکی از این شروط رسیدن به بلوغ فکری می‌باشد.

۴- بله، در مجازاتهای کیفری علاوه بر بلوغ، رسیدن به سن رشد نیز لازم است.

۵- خیر، نمی‌توان سنی را به عنوان سن بلوغ تعیین کرد، زیرا رسیدن به سن بلوغ در هر فردی متفاوت است، یعنی سن بلوغ فکری از امور نسبی است. همچنین، برای احراز رشد جزایی

می‌توان گفت که با ارجاع کودک به کارشناس پزشکی قانونی ممکن است رشد جزایی او اثبات شود.

ضرورت و اهداف پژوهش

با اینکه دین اسلام در آغاز ظهورش، یعنی در ۱۴۰۰ سال و اندی قبل، کودکان را مبرا از مسئولیت کیفری دانسته است و غرب نیز با انقلاب فرانسه به این قاعده دست یافت، اما در این زمینه جوامع بشری ما همیشه شاهد افراط و تفریطهایی بوده است؛ به طوری که اصول حاکم بر جرایم و مجازاتها که امروزه به عنوان اصول بدیهی و غیر قابل انکار پذیرفته شده، در جوامع مختلف رعایت نمی‌شود و همچنان جامعه بشری، شاهد مجازات کودکان می‌باشد.

همچنین با وجود اینکه تحقیقات متعددی در نیم قرن اخیر درباره بلوغ و سن مسئولیت کیفری انجام شده، اما به نظر می‌رسد همچنان لازم است که مسئله سن مسئولیت کیفری در دستور کار باشد، زیرا:

یک- سن مسئولیت کیفری از جمله مشکلاتی است که در نظام حقوقی ایران همچنان پر مسئله بوده، چون سن مسئولیت کیفری که در قوانین قبل از انقلاب ۱۸ سال تمام بود، در قوانین بعد از انقلاب به سن بلوغ شرعی تنزل یافت، یعنی پس از انقلاب، به یکباره رشد جزایی از میان ارکان مسئولیت کیفری حذف شد.

دو- سن مسئولیت کیفری از مسائل فقهی مورد اختلاف بین فقهای بزرگ می‌باشد و شایسته است مورد بحث قرار گیرد و نظریه درست به قانونگذار ارائه شود.

سه- این مسئله از مسائل زیر بنایی بسیاری از احکام مدنی و جزایی است.

چهار- وجود سیاهه جرایم و انحرافات کودکان بزهکار از یک طرف و اهمیت اصلاح و تربیت آنان از طرف دیگر، ایجاب می‌کند که سن مسئولیت کیفری از دیدگاه اسلام مورد بررسی قرار گیرد.

از این رو، در این پژوهش به بیان شرایط تحقق مسئولیت کیفری و بررسی اقسام سن مسئولیت کیفری، اعم از نسبی و مطلق، از دیدگاه فقه و حقوق ایران خواهیم پرداخت، تا دریابیم چه سن و یا ملاک و معیاری را می‌توان برای اعمال مسئولیت نسبی و تام کیفری تعیین نمود؛ علاوه بر این موارد، این مسئله مهم را نیز در قانون مجازات فعلی کشور به نقد و چالش کشیده و همچنین در لایحه جدید قانون مجازات، مورد بررسی قرار می‌دهیم.

از نوآوری این پژوهش می‌توان به بررسی سن مسئولیت کیفری در لایحه جدید قانون مجازات اسلامی و بررسی رشد جزایی در مسئولیت کیفری اشاره کرد.

روش پژوهش

روش تحقیقی که در این پژوهش دنبال می‌شود، روش توصیفی و تحلیلی است که با استفاده از منابع کتابخانه، مقالات منتشر شده و به کارگیری اینترنت انجام می‌شود.

ساختار پژوهش

این پژوهش در مجموع از سه فصل تشکیل می‌گردد، که فصل اول، کلیات و مفاهیم؛ فصل دوم، بررسی فقهی و حقوقی سن مسئولیت نسبی کیفری؛ فصل سوم، بررسی فقهی و حقوقی سن مسئولیت تام کیفری نام دارد.

در فصل اول این پژوهش به بیان کلیات و مفاهیم سن مسئولیت کیفری پرداخته شده است، به این صورت که در مبحث اول این فصل به شناسایی واژگان موضوع پرداخته شده است.

مبحث دوم این فصل اختصاص به سیر تحولات تاریخی سن مسئولیت کیفری دارد و در مبحث سوم شرایط تحقق مسئولیت کیفری مورد بررسی قرار گرفته است.

فصل دوم این پژوهش به بررسی فقهی و حقوقی سن مسئولیت نسبی کیفری اختصاص داده شده است؛ که از دو مبحث تشکیل شده، در مبحث اول به بررسی سن مسئولیت نسبی در فقه پرداخته شده و در مبحث دوم، سن مسئولیت نسبی در قوانین قبل و بعد از انقلاب اسلامی بررسی شده و همچنین تدابیر مقننین در لایحه جدید قانون مجازات اسلامی در این زمینه مورد بررسی قرار گرفته است.

نویسنده در فصل سوم این پژوهش به بررسی فقهی و حقوقی سن مسئولیت تام کیفری پرداخته است؛ به این صورت که در مبحث اول این فصل سن مسئولیت تام کیفری در فقه مورد بررسی قرار گرفته، در مبحث دوم، به بررسی سن مسئولیت تام کیفری در حقوق ایران، اعم از قوانین قبل و بعد از انقلاب و همچنین لایحه جدید قانون مجازات اسلامی، پرداخته است. در مبحث سوم و چهارم این فصل برای روشنتر شدن مسئله، به تبیین مفاهیم بلوغ و رشد و رابطه هر یک از آنها با مسئولیت کیفری پرداخته شده است.

در نهایت، نتایج و دستاوردها و پیشنهادها و راه کارها بیان می گردد.

فصل اول - کلیات و مفاهیم

مبحث اول - واژگان شناسی موضوع (لغوی و اصطلاحی)

أ) سن

واژه «سن» در لغت به معنای «سال، عمر و مدت عمر و زندگانی آورده شده و برای آن اقسامی ذکر کرده‌اند:

سن بلوغ: سنی است که شخص در آن هنگام مکلف شود و به تکلیف برسد.

سن تمییز: سنی است که شخص بتواند خوب و بد را بشناسد.

سن قانونی: سال و مدت عمری است که پس از آن، قانون اجازه می‌دهد کلیه معاملات را فرد شخصاً انجام دهد.^۱

همچنین واژه سن در اصطلاح حقوقی، یک عنصر مهم در زمینه قانونگذاری است، زیرا در قوانین کلیه کشورها با تعیین سن، بین وضعیت کیفری صغار و کبار تفکیک قائل می‌شوند.^۲

ب) مسئولیت

«مسئولیت»، مصدر جعلی از مسئول و از ریشه سأل است و «مسئول» صفت مفعولی از مصدر سؤال می‌باشد.

در فرهنگ لغت فارسی، مسئولیت به معنای «ضمانت، ضمان، تعهد و مؤاخذه» آمده و مسئول به «کسی که از او بازخواست می‌شود و مورد مؤاخذه قرار می‌گیرد» تعریف شده است.^۳

در فرهنگ لغت عربی، مسئولیت نیز به معنای «مورد سؤال، مطالبه و بازخواست قرار گرفتن

۱- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، ج ۲۸، ص ۶۲۹.

۲- نجفی ابرند آبادی، علی حسین، دانشنامه جرم شناسی، هاشم بیگی، حمید، ص ۱۱.

۳- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، ج ۴۳، ص ۴۴۸.

انسان در امور و افعالی که انجام داده»^۱ و مسئول به معنای «کسی که امری را عهده‌دار شده باشد»^۲ و سؤال به معنای «خواستن، خبر داشتن و عقوبت و مورد مؤاخذه واقع شدن»^۳ تعریف شده است.

واژه «مسئولیت» در اصطلاح حقوقی نیز به معنای «تعهد قانونی شخص در رفع ضرری است که به دیگری وارد کرده، خواه این ضرر ناشی از تقصیر خود وی باشد یا ناشی از فعالیت او شده باشد، ولی در اصطلاح فقهی این معنا برای لفظ ضمان بکاربرده شده و هر نوع مسئولیتی اعم از مسئولیت مدنی و مسئولیت کیفری را در بر می‌گیرد»^۴.

ب-۱- مسئولیت در قرآن

در قرآن کریم راجع به مسئولیت و مشتقات آن آیات فراوانی وارد شده است؛ در این قسمت به بیان شأن نزول و مفاهیم برخی از آیاتی که مرتبط با موضوع ما می‌باشد می‌پردازیم.

أ) مسئولیت به معنای مورد بازخواست قرار گرفتن

آیات متعددی در قرآن بدین معنا نازل شده است؛ از جمله آیات ذیل:

﴿تَاللَّهِ لِنَسْأَلَنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَفْتَرُونَ﴾^۵ به خدا سوگند، (در دادگاه قیامت) از این افتراها که می‌بندید، بازپرسی خواهید شد!

۱- «ما یكون به الانسان مسئولاً و مطالباً عن امور او افعال اتاها» معلوف، لويس، المنجد فی اللغة، ص ۳۱۶.

۲- مهیار، رضا، فرهنگ ابجدی عربی-فارسی، ص ۵۰.

۳- قرشی، سید علی اکبر، قاموس قرآن، ج ۳، ص ۱۹۹.

۴- جعفری لنگرودی، جعفر، ترمینولوژی حقوق، ص ۶۴۲.

۵- نحل / ۵۶.